

ja que posen els fonaments per a construir un nou pacte federal que, almenys, tinga la duració de l'Estat de les autonomies. Però la necessitat d'afrontar la reforma del model territorial no ha de fer-nos creure que la qüestió haja de tenir una solució definitiva, tal i com s'indica en la presentació d'aquest volum.⁶ ◀

Traducció del gallec de Jaume Soler

Aquesta ressenya es publicarà també a la revista *Grial*

Oliver Vergés Pons

MEMÒRIA I FRONTERA

Una memòria compartida. Els llocs de memòria dels catalans del nord i del sud

Enric Pujol i Queralt Solé (eds.)

242 pp., 2015, Catarroja/Figueres/Perpinyà, Ed. Afers

Quan parlem de memòria, sovint ho fem per referir-nos als records de caràcter personal, individuals i intransferibles, que els éssers humans conservem del passat viscut. Però no sempre la memòria és individual, també és quelcom social, col·lectiu, un nexa relacional entre persones, allò que l'historiador francès Pierre Nora definia com a «lloc de memòria». Aquest és el títol —*Les lieux de mémoire*— que duu l'extensa obra per ell dirigida, títol que remet al concepte que pretén integrar tots aquells elements, concrets o abstractes, que una comunitat humana identifica com a propis, heretats d'un passat comú, col·lectiu. Així, coses tant diferents entre elles com un monument, una muntanya, un personatge, un esdeveniment, una institució o un arxiu poden ser considerats per una col·lectivitat humana, des d'una nació fins als habitants d'una mateixa ciutat, com a llocs de memòria propis, realitats heretades d'un passat comú que identifiquen, conscientment o inconscient, una mateixa comunitat.

⁶ «Porque frente a quienes hace tiempo quisieran “cerrar” y “culminar” un edificio que creen iniciado con la nueva etapa democrática inaugurada hace casi cuatro décadas, nos encontramos ante el único de los grandes retos históricos que en España se ha tenido que afrontar que no se ha sabido o no se ha podido resolver todavía y que tal vez no tenga por qué ser definitivamente resuelto», p. 11

En el cas de la nació catalana, aquesta heterogènia i complexa realitat repartida entre tres estats, forjada als Pirineus i temprada a les aigües del Mediterrani, no té altre millor lloc de memòria i d'identitat compartida que la pròpia llengua. Tant els catalans de nació com els que no ho són, conceben el català com el tret que ens identifica i ens distingeix. Tanmateix, quedar-se aquí a l'hora de cercar els llocs de memòria que formen la nostra col·lectivitat seria aturar-se tot just a la portada del llibre. Com a succinta mostra d'una ingent tasca que encara resta per abordar de manera total, més enllà de la llengua podríem trobar en un personatge com Jaume I, en un esdeveniment com la caiguda de Barcelona el 1714 o en un arxiu com el de la Corona d'Aragó alguns exemples propis de llocs de memòria. Jaume I pràcticament culminà l'expansió territorial a l'espai bressol de la nació; el 1714 representa allò que va començar a ensorrar-se ja el 1707 a Almansa, i l'Arxiu de la Corona d'Aragó conserva la memòria documental dels tres països que formen la nació.

La llista d'espais i de llocs de memòria catalans que podríem referenciar seria interminable, d'aquí la ingent tasca que encara resta per fer si algun dia es volen recollir tots. Un bon grapat són també els que vinculen els catalans del nord i els del sud, un seguit d'indrets o d'elements compartits, com ara el Canigó, tant la muntanya com el poema de l'eminent Verdaguer. El massís rocallós tan aviat és far d'unió que il·lumina els catalans de banda i banda de la frontera com espurna que encén la flama de la llengua, alhora que el bressol èpic de la història de la nació que versificà el poeta. Altra vegada, però, quedar-se en això seria no passar de la portada del llibre, en aquest cas del recentment publicat *Una memòria compartida. Els llocs de memòria dels catalans del nord i del sud*. Aquesta obra col·laborativa, editada pels historiadors Enric Pujol i Queralt Solé, pretén acostar-se a aquesta memòria compartida d'uns mateixos catalans separats per unes fronteres estatals, que no nacionals. Els autors de les diverses col·laboracions han intentat mostrar aquests elements de memòria a través dels casos que coneixen en detall, ja sigui per l'activitat professional o de recerca que desenvolupen, ja sigui per la pròpia experiència vital.

I no hi ha millor manera d'introduir-se en la qüestió sobre la qual versa el llibre que fent-ho de la mà d'un dels pioners en aquesta matèria a Catalunya, Albert Balcells (*Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona, Proa, 2008). En el pòrtic de l'obra descobrim les claus per entendre i conèixer els llocs de memòria, una memòria que a diferència de la història, que il·lumina el passat i el present, es projecta sobre el futur. De fet, a parer de Balcells, no hauríem de parlar de memòria en singular, sinó fer-ho en plural, entenent que hi ha una subjectivitat en la pròpia col·lectivitat que impedeix establir per a tots i per arreu quins són i quins no *les lieux de*

mémoire. En el cas dels catalans del sud i del nord dels Països Catalans, en aquesta obra se'n presenten una bona rècula, des d'un estat com Andorra fins a *L'estació de Perpinyà* de Dalí. La pròpia idea de Països Catalans ja és *per se* un lloc de memòria, ja que el terme popularitzat al segle XX (re)activa un passat vigent, tal com ens planteja Enric Pujol en parlar de la nació i de com cal anomenar un territori que d'ençà del 1714 (i del 1659) va perdre la seva antiga unitat política. L'encuny d'aquest terme —el de *Països Catalans*— va servir i serveix per recordar un passat viu i projectar-lo en el present i cap al futur. És en aquest punt quan veiem allò que diu Pep Vivas: que la memòria és social i actua com a nexa relacional i que un exemple com el de la Cerdanya, sobre el qual tracta la seva aportació, pot ser paradigmàtic en aquest sentit.

Tant la Cerdanya, com la Garrotxa, el Vallespir, el Rosselló, el Conflent, l'Empordà i Andorra ens fan pensar en aquella pregunta que es feia Picasso de «per què ha d'haver-hi aquí una frontera?», recollida per Palau i Fabre i rescatada per l'ocasió per Mariona Seguranyes. Tant Picasso com Dalí i altres grans pintors van trobar en indrets com Cotlliure, Banyuls o Ceret espais pictòrics que han quedat com a llocs de memòria dels pintors (i de tots els) catalans. Altres casos, tanmateix, no són recordats amb tant d'afecte per la crueta del seu relat. Si bé, com recorda Jordi Font, la frontera és un espai de memòria excepcional i el fet fronterer en si presenta un alt valor pedagògic, les històries del Museu de l'Exili i les imatges d'Auguste Chauvin sobre la fugida dels republicans que ens mostra Eric Forcada ens recorden la tragèdia. L'acolorit *Paisatge de Ceret* del sitgetà Joaquim Sunyer contrasta amb el blanc i negre de les fotografies que va fer Chauvin al Pertús el 1939.

Malgrat l'arbitrarietat de les fronteres, la pròpia realitat humana les acaba superant. I és així en el cas de les xarxes de passadors que hi havia durant la Primera Guerra Mundial a banda i banda dels passos transfronterers catalans, com reporta Miquèl Ruquet, o el dels protagonistes de *La punyalada* de Marià Vayreda, que magníficament recull Marc Sogues. En ambdós casos, la frontera estatal no era impermeable, d'aquí que no hàgim de parlar de dos mons diferents, aliens l'un de l'altre. Amb tot, la permeabilitat i els contactes no han impedit les evolucions històriques diferenciades (i divergents). Ho evidencia la gènesi del republicanisme a nord i sud que presenta Albert Testart, una cultura política forjada, en un cas, per la via de l'estatalisme francès posterior al 1789 i, en l'altre, com element combatiu d'una voluntat emancipadora catalana. El cas d'Andorra que ens planteja Antoni Pol també és similar, ja que la frontera, tot i no separar un mateixa realitat nacional sí que presenta una forma estatal diferent, d'aquí que puguem considerar Andorra en si, segons Pol, com un lloc de memòria dels catalans pel que representa d'anhel de present i de futur.

Si el cas de la Cerdanya i la seva frontera ja és paradigmàtic, també ho és el seu arxiu, la memòria del qual, junt amb l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals i el Diocesa d'Urgell, conserven el record de quan els estats no dividien la nació, com presenten Lluís Obiols i Erola Simon. Sens dubte, les identitats compartides a nord i sud poden trobar en l'Arxiu del comtat de Cerdanya un lloc de memòria, un element clau, segons Marta Rovira, per a la construcció simbòlica nacional. Per Rovira, tot i ser encara una minoria els habitants de la Catalunya del Nord que troben en els Països Catalans el seu referent identitari, en els últims anys s'ha viscut en aquest territori un esclat de símbols catalans que va des d'una diada pròpia (el 7 de novembre, recordant la mutilació del 1659) fins a la mateixa USAP de Perpinyà, l'equip de rugbi local que és, per als catalans del nord i del sud, més que un club.

És evident que els exemples que presenta *Una memòria compartida* no són tots els que es podrien enumerar, ni molt menys. De fet, tampoc és l'objectiu que es persegueix amb aquesta publicació. La intenció és, més aviat, la de posar en valor diversos elements que potser no concebíem prou com a llocs de memòria, uns exemples que poden servir com a pedra de toc de treballs futurs. No és estrany, coneixent la filosofia de Mirmanda, grup del qual formen part els editors de la publicació, que en plantejar un projecte d'aquestes característiques s'hagin superat els marcs territorials del Principat i s'hagi posat l'accent en l'espai nord-català. Aquí rau part de l'interès de l'obra: més enllà de mostrar una diversitat de llocs de memòria que podem desconèixer si no som participants de la realitat territorial o cultural a la qual fan referència, les col·laboracions donen peu a seguir treballant en aquest camí. Si la memòria és fer actiu un passat que és viu, que és vigent, la recerca dels nostres llocs de memòria no deixa de ser la recuperació d'una part del nostre passat, la cerca dels elements que ens identifiquen, que ens donen identitat, i la base simbòlica per a la construcció del nostre futur col·lectiu. I, tant en la recuperació del passat com, sobretot, en la construcció del futur, com deia Martí Pol «tot està per fer i tot és possible». ◀